

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ULUSLARARASI BİRİNCİ İSLAM ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU

(Tebliğ ve Müzakereler)

First International Symposium
on
Islamic Studies

16 - 18 Eylül / September, 1985

İZMİR

Gayr-ı müslim dünyanın İslâm ile ilk temâsını, Kur'ân-ı Kerîmin şehâdetiyle de sâbit olduğu üzere, Hz. Peygamberin risâletiyle başlatmakta hata olmasa gerektir. İslâmın Arabistandaki ilk muhâtabları ve teb'ası arasında bilindiği gibi Yahûdî ve Hıristiyanlar da vardı. Bu son kitâbî dinin daha ilk asırda şimâlî Afrika üzerinden İspanya'ya ulaşıp dört asra yakın bir müddet Avrupa kıt'asında kalmış olması, tabii olarak her iki âlemi çok canlı bir kültürel faâliyyete de zorlamış, ve bu alâkanın yazılı mahsulleri, sayısız mütehasısı meşgul edecek bir seviyeye ulaşmış bulunmaktadır.

Askerî açıdan bakıldığında, İslâm dünyasının, ilk beş asrında Avrupa'dan kayda değer bir müdâhaleye maruz kalmadığı söylenebilir. Bu zaman zarfında Hıristiyan dünyası kendi iç çekişmeleriyle haşır neşirdi. Nevarkî, İslâm dünyasına Şarktan gelen yeni kan, onları da kendi aralarında birliğe yöneltmek lüzumunu doğurdu. Türklerin, İslâm âleminin idâri ve askeri gücü olarak ortaya çıkışları, dünya tarihinin akışını değiştirecekti. Türk sultanı Melikşâh'ın 1072 senesinde Bağdad Halifesinden Emîru'l-Mu'minin ünvanını alışı, Hıristiyan dünyasını, Orta Doğu'dan tamâmen atılacağı gibi bir zehâba itti. Neticede Kilise, İslâm olarak ne varsa mahvetmeyi hedef alan bir gayretin içine girdi. Haçlı seferleri adı altında, 1096'da başlayıp iki asır kadar devam eden Hıristiyan tecavüzü, Kilisenin bu faâliyetinin en kanlı devrini teşkil eder.

Fransızların evliyâ saydıkları kırılları Saint Lou's'nin başı çektiği 8. ve son Haçlı seferinin kendi felâketleriyle kapanması, Kilise Babalarına şunu kat'iyetle öğretti ki, İslâm dünyasını silah kuvvetiyle dize getirmek mümkün değildir, çözüm yolu Müslümanları hıristiyanlaştırmaktır. Bundan böyle maddî tecâvüz yanına mânevîsi de eklenecekti.

Bu yeni sstratejiyi önce zorla uygulamaya kalktılar. XII. asırda kurulan Franciscaine ve Dominicain Hıristiyan tarikatleri, İslâm coğrafyasında şûbeler açmaya, câmilere kadar sokulup Kur'âna ve Hz. Peygambere tecâvüzden çekinmeyecek derecede delicesine bir faâliyyete giriştiler. Bu donkişotvâri râhib harekâtını müslümanlar 1250'de temizlemek durumunda kaldılar.

Kilisenin uğradığı bu başarısızlık metod değişikliğini gerekli kılıyordu. İslâm toprağında açılacak yeni cepheyle ilgili olarak Mgr. Armand OLICHON şunları yazmaktadır:

“Désormais on se rend compte des exigences spéciales de l'apostolat envers les musulmans.”

L'İslam ne se défend pas seulement par sa loi suprême qui ordonne avant tout au Commandeur des croyants de massacrer l'infidèle, mais par toute l'armature intellectuelle, juridique et religieuse du Coran.

Les plus grands esprits de l'époque comprirent qu'il fallait pour l'attaquer une préparation minutieuse", (Les Missions, 1935, Paris, s. 148).

Türkçesi şöyle : "Müslüman ülkesinde hıristiyanlığı yaymak için bundan böyle husûsî yollara başvurma mecburiyeti hissedilmektedir. İslâm kendisini, mü'minlerin emirine herşeyden önce kâfirî kılıçtan geçirme emrini veren yüce kânûnu ile değil, aynı zamanda Kur'ânın bütün fikrî, hukûkî ve dîni yapısıyla müdâfaa etmektedir.

Devrin en büyük zekâları anladılar ki ona hücum için en ince noktasına kadar düşünülmüş bir hazırlığa ihtiyaç vardı".

Mgr. OLICHON'un yukarıdaki ifâdeleri, Kilisenin İslâma karşı açacağı yeni ilmî savaşın habercisidir ki; daha sonra bu yeni safha "oriyantalizm" ismi altında ifâde edilir olacaktır.

Kilisenin bu yeni devrede yaptıklarına kısaca temas edelim:

Önce müslümanı ana diliyle vaftiz edebilmek için arabça bilen râhibler yetiştirmeye koyuldular. 1250 senesinde Toledo (Tuleytula) Konsili, İspanyol Dominikenî Raymont Martini (ö. 1284) ve 7 arkadaşını, müslümanlar için yazacakları Arabça misyoner kitapları için yetiştirdiler. 1259'da Barselona manastırında ve diğer yerlerde Arabça okulları açıldı. Talebeleri arasında, Katolik dünyasının akâid imamı St. Thomas d'Aquin de (225-1274) vardır. 1276'da ise, Majorque adasında kurulan Arabça kolejinde, Raymond (ö. 1315) ve 13 arkadaşı yetiştirildi. Bunlara verilen hedef, 1303'te Afrik müslümanlarını hıristiyanlaştırmaya başlamaktı. Nihâyet 1312 Viyana Konsilinde Papa V. Clement, arabçanın da dâhil olduğu şark dillerini öğretecek 5 kolejin açılması zaruretinden bahsetmiştir ki, bunların şehirleri: Roma, Paris, Oxford, Bologna (İtalya) ve Salamanque (İspanya)dır.

Tabiiyle bu dil öğrenme faâliyetinin gâyesi tercümanlık yapmak değildi. Bir yere hâkim olmanın yolu, orayı iktisâdî, kültürel her değeriyle tanımaktan geçtiği içindir ki, Batı müstemlekeçiliği bu zaruret'in şuûruna sâhib olarak, İslâmı en az müslümanlar kadar öğrenmenin icablarını yerine getirmeye koyulmuştur. Tanıdığımız büyük müstesriklerden pek çoğunun kilise adamı oluşunun izâhı burada yatmaktadır.

Yukarıda adı geçen Mgr'ün işaret ettiği en ince noktasına kadar düşünülmüş hazırlık çalışmasının icâbı olmaktadır ki, başta Kilise müntesibleri olmak üzere Batı dünyası, her çeşidiyle İslam kültürünü, terceme ve tahsil yoluyla kendilerine intikal ettirmenin hummâlî faâliyetine girişti. Bunun di-

nî edebiyat sâhasındaki ilk mahsûllerini Kur'an tercemeleri teşkil edecektir. Bildiğimiz ilk latince örnekler, XII. asrın ilk yarısına âiddir.

Sekiz asır kadar bir mâzisi olan Batı İslâmolojisinin geçirdiği safhaları kısa da olsa değerlendirebilmek, cildlere bağlı bir mesâfiyi gerekli kılacaktır. Bu sebeple, kendi mevzûuma geçmeden önce, herkesin iştirak edeceğini zannettiğim aşağıdaki tesbitte bulunmama müsâadelerinizi ricâ edeceğim.

Bugün İslâm âlemi, kendi coğrafyasının dışında, dünyanın en mühim kültür merkezlerinde, ilmî imkân ve seviyeye sâhib islâmî araştırma kurumları, ve bunların vücûda getirdikleri, tahkikli basım, telif, terceme nev'inden, sayısız denecek derecede neşriyat vâkıasıyla karşı karşıyadır. İslâm kültürüne ilgi duyan milyonlar, sâdece bu kaynaklarla beslenmektedir. Hatırlatayım ki, yalnız son iki asır zarfında Orta Doğu ile ilgili 60.000 civarında kitab yazıldığı tahmin edilmektedir (Edward Said, Oriyantalizm, s. 346). Müsteşriklere tahsis ettiği 3 cildlik eserinde muâsır Mısırlı yazar Necîb el-Akîkî 500 küsur garblı âlimin hayat ve neşriyatına 1000 küsur sahife tahsis edebilmektedir ki, meselâ sâdece Goldziher'i incelemek isteyecek bir araştırmacıyı bekleyen malzeme, kitab ve makale olarak 700 küsur parça esere ulaşmaktadır. Hemen belirtelim ki, asırlarca İslâmîla boğuşmuş bir dünyadan gelen her hükmün gerçek olmasını pek beklememeliyiz. Hele bu muazam kültür hamûlesini maddiyatçı bir sömürü politikasının hizmetkârı sayıp toptan sifıra ircâ etmenin de aklî düşünce ile bir ilgisi yoktur. İslâm kültürünün en kıymetli eserlerinden pek çoğunu ilk defa neşretme şerefi biliyoruz ki gayr-ı müslim âlimlerdedir. Otuz sene kadar önce kaybettiğimiz Mısırlı âlim Ahmed Muhammed Şâkir'in (ö. 1957) aşağıdaki sözleri bu gerçeğin itirafıdır. Bilindiği üzere, Hollandalı müsteşrik Juynboll (1802-1861), İslâm vergi hukukunun en eski kaynaklarından, Yahyâ İbn Adem'in (ö. 203/818) Kitâbu'l-Harâc'ını, ilk defa olarak 1896'da Leiden'de neşretmişti. Ahmed M. Şâkir merhum, aynı eseri 33 sene sonra, yeniden yayınladı. Ona yazdığı mukaddimede aynen şöyle demektedir (s. 1):

يا ليتنا نعلم بآثار سلفنا الصالح ونعمل فيها كما يعمل القوم . فهم الذين فتحوا لنا طريق الانتفاع بها ، واثاروا لنا دوائها . فما من كتاب نفيس الا وكان سبق في نشره لعلماء المشرقيات من الأوربيين ونحن نيام لا نحس بما تحت ايدينا من كنوز .

tercümesi şu:

"Keşke Ecdâdımızın eserlerine biz sâhib çıksaydık, (Müsteşriklerin) o eserlere yaptıklarını bizler yapsaydık. Bu eserlerden faydalanma yolunu bize açanlar, o defîneleri önümüze serenler Onlardır. Hiçbir kıymetli kitab yoktur

ki, onu neşretme önceliği Avrupalı şarkiyat âlimlerinde olmasın. Bizler üy-
kudayız, elimizin altındaki hazinelerden bihaber”.

Evet, bizi uyandıranlara, sundukları müsbet hizmetlere ancak şükran du-
yulur. Fakat hakikati saptırıcı istikâmetteki faâliyetlerine cevap vermeyi de
lutfen müslüman araştırmacılar üzerlerine alsınlar. Bizi niçin böyle bir zahme-
te dūçar ettiler?” diyeceklerden olmadığım için, Batı islamolojisini elekten
geçirmenin önde gelen vazifelerimizden olduğunu tekrar vurguluyor ve aşı-
ğıda, bu kabilden yapabildiğim çalışmaların birkaç örneğini sunmaya geçi-
yorum:

B a t ı v e H a d i s

Diyebiliriz ki İslamolojinin meşgûl yet sâhası içinde, İslam Peygambe-
riyle ilgisi olmayan, hemen hemen hiçbir ilim dalı yoktur. Kur’ânı beşeriye-
te tanıtmış ve onun en güzel temsilciliğini yüklenmiş bulunması dolayısıyla,
İslâm demek, âdetâ Peygamberin Sünneti demekle eşdeğer halâ gelmiştir.
Hadis ilmi, işte bu otoriteyi ileriki devirlere tanıtılmak gâyesiyle vücud
bulan en eski islâm ilmi hüviyetini taşımaktadır. Dolayısıyla de, islâmiyet
üzerine yazı yazan, fikir beyan eden hemen her Batılı âlim, Peygamberle
ilgilenmek ve ondan bahseden rivayetlere, yani hadislere eğilmek mecbû-
riyetinde kalmış ve kalmaktadır. Fakat müstakil ilim dalı olarak Batının Ha-
disle işigâli, bir buçuk asır kadarlık bir mâziye sâhiptir, ilk ismi de, Avus-
tura asıllı Dr. Alois Spenger (1813-1893) olmaktadır.

Sprenger, Innsbruck, Viyana ve Paris’te okudu, 1838’de İngiliz tâbiye-
tine geçti. Üç sene sonra Leiden’de tıp doktoru oldu. 1842’de Şark-Hind Şir-
keti onu Hindistan’da doktorluğa gönderdi. Hükümet tarafından Delhi İslâm
Fakültesi başkanlığına getirildi. Kalkütta medresesinin hocası oldu, Farsça
mütercimliği yaptı. Hindçe ilk haftalık gazeteyi çıkardı. Hükümet vazifesin-
den 1857’de ayrıldı. İsviçre Bern Üniversitesinde Şark Dilleri profesörlüğü-
ne getirildi. Müteâkıben Haydelberg’de, eser yazmak üzere, ölümüne kadar
uzlete çekildi. Yirmibeş dili mükemmelen bildiği söylenir. İslâm dünyasında
ilk defa basımlarında emek sarfettiği bir kaç mühim eser ismini hatırlatayım:
Suyûtî’nin *İtkân*’ı, İbn Hacer’in Sahâbe tabakâtı *İsâbe*’si (1853) ve Tehâne-
vî’nin, günümüzde yeni baskısı daha bitmemiş olan *Keşşâfu Istilâhati’l-Fu-
nûn*’u (1863). Telif olarak Peygamberin Hayatına tahsis ettiği eseri, üç cild
olarak 1869’da Berlin’de yayımlanmıştır. İslâm öncesi ve İslâmın ilk devrinde
vücud bulan yazılı kaynaklar hakkında derlediği malzemeyi, arabça asıllariye-
le birlikte: “*On the Origin and progress of writing down historical fact among
the Muslims*” başlığı altında, 44 sahifede ilim âleminin istifadesine sunmuş-
tur (*Journal of the Asiatic Society of Bengal*, vol, XXV, 1856).

Dr. Spengler'i tákiben İskoç Sir Willam MUIR (1819-1903), Hollandalı C. Snouck HURGRONJE (1857-1936) ve husûsiyle Macar müsevîsi İ. GOLDZİHER (1850-1921) bu sâhanın ilk büyükleri arasına gireceklerdi. Bu konuda daha geniş bilgi almak isteyenler, merhum hocamız Prof. Tayyib OKIÇ'ın (1902-1977) "*Bazı Hadis Mesaleleri Üzerinde Tedkikler*" (1959) isimli eseri ile; muasır Hindli ilim adamlarından Prof. Dr. M. Zubeyr SİDDİKİ'nin "*Hadith Literature*" 'ne (Calcutta, 1961) bakabilirler, ki 1966'da Prof. Dr. Yusuf Ziya KAVAKÇI'nın kaleminden türkçesi yayınlanmıştır. Bunlara ilâveten, Fransız âlim Maxime RODINSON'un (d. 1915) 1963'te *Revue Historique*'in 1963, 229. cildinde neşrettiği: "Bilan des études mohammadiennes" isimli 52 sahife tutan değerli makâlesi ile, Prof. Dr. Fuad SEZGİN'in 1967'de Leiden'de yayımına başlanan ve Târîhu't-Turâsi'l-Arabî ismiyle arabçası da çıkmakta olan *Geschichte des Arabischen Schrifttums*'unun husûsiyle birinci cildi ve basımına İngiltere'de 1958'de başlanıp *Supplément*'lerle devam ettirmekte olan *Index Islamicus* zikredilebilir. Bu son eser, 1906'dan itibaren dünya ilim çevrelerinde makâle çerçevesinde yayınlanmış islamoloji çalışmalarının tasnifli bir dökümünü vermektedir.

Son yıllarda, ister ilk, ister yeni baskı olsun, Batı dillerinde çeşitli hadis tercemelerinin yayınlanmakta olduğunu görüyoruz. Bunlara temas etmezsiniz, pek mühim bir tenkid çalışmasına burada işâret etmeme müsaadelerinizi d'liyorum; Muhammed HAMİDULLAH üstadımızın 1981'de yayınladıkları bir kitabdır bu. Sahîh'i Buhârî'nin bundan 80 sene önce basılmış bulunan fransızca tercemesindeki hatâları düzeltmektedir. Muhterem âlim, 282 sahife tutan bu esere 25 sahifelik çok faydalı bir de Giriş yazmışlardır. Paris'te Association Cultuelle Islamique'in himmetiyle basılan bu muazzam çalışmayı göz önüne almadan fransızca Sahîh-i Buhârî'yi kullanmaya kalkışmak, artık ilmen câiz değildir.

Bu bibliyografik çizgileri yeterli görerek, şimdi sizlere, Batılı birkaç mühim hadisçinin şahsında, Müsteşriklerin müsbet mesâfsine şükran duysak bile, onları nasıl ihtiyatla karşılamak ve baş vurdukları kaynaklara bizzat mürâcaat etmek zarûretinde olduğumuzu göstermeye çalışacağım. Misallerime GOLDZİHER'le başlamak istiyorum.

İslamolojiyle ilgilenenler arasında Ignaz GOLDZİHER'i tanımayanın bulunmadığı muhakkaktır. İslâm dünyasında bile ilmî şöhreti o derecededir ki, 1911'de Kâhîre Üniversitesi'nin kuruluş planları ona yaptırılmış (Bk. "Zahiriler" s. xxiv), Türkiye'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde bir "İslâm İlimleri Medeniyetî Kürsüsü" kurulması teklif edildiği zaman (1953), büyük tarih âlimimiz Zeki Velîdî TOGAN'ın imzasıyla öğreniyoruz ki, düşünülen bu kürsünün "İslâm akîde ve teolojisi dersi"nde, tefsir ve hadis I. Goldziher'in eserleri esas tutularak öğretiliecektir (Bk. İslâm Tetkikleri Ens-

t'tüsü Dergisi, c. 3, s. 273, 1966 İst.). Ayrıca İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nün neşretmek istediği eserler arasında Goldziher'in Hadis ve tefsire dair eserlerinin bulunduğu da yine aynı raporda yer almaktadır. Nevarki bu düşünceler havada kalmıştır. Onun ilk kitabının tercemesini Prof. Dr. Cihad TUNÇ'a borçluyuz. İkinci cildi tamâmiyle hadis tedkiklerine ayrılmış bulunan *Muhammedanische Studien*'in, henüz basılmamış türkçe tercemesi vardır. İngilizceleri 1967 ve 1971 senelerinde basıldı. Hadis kısmının fransızcası da, daha önce 1952'de yayınlanmıştır. Henüz arabçası yoktur. Goldziher'in arabçaya çevrilen kitapları *Vorlesungen über den Islam* ile *Die Richtungen der Islamischen Koranauslegung*,dur. Bu müellif hakkında daha geniş bilgi için Zâhirilerin baş kısmına mürâcaat edilebilir.

1850-1921 senelerinde yaşamış olan bu büyük şarkiyatçı, fevkalâde zengin kültürü ile daha uzun seneler zannediyorum alâka kaynağı olmakta devam edecektir. Nevarki, husûsiyle Batı ilim dünyasında sağladığı otoriteye onun pek de müstahak olmadığına inanan ilim adamları da oldukça fazladır. Kazandığı bu haksız pâyeyi, muhakkak ki son derece velud neşriyatının henüz yeterli derecede ilmî süzgeçten geçirilmemiş olmasına borçludur. Onun islâmî metinleri çok yerde keyfince tefsir ederek okuyucuyu yanıltıyor oluşu kitablık çapta isbat edilmedikçe, bu tehlikeli otorite devam edip gidecektir. Kanâatlerimin delili olarak birkaç misal:

Goldziher kendi lisan bilgisinin meftûnudur. Zaman zaman meslektaşlarının yaptığı arabça anlayış hatalarını düzeltmekte, fakat kendisinin de aynı duruma düşebileceğini hatırına getirmemiş benzemektedir. Bakınız Goldziher Fakîhu'l-Hadis tabirini nasıl vücuda getiriyor:

Biliyorsunuz, islâm âlimlerinin âdetlerindedir, bir ibare nakledip sonuna "el-hadis" kelimesini koyarlarsa, okuyucuya demek isterler ki, bilesin, o kelam hadistir, benim sözüm değil.

Nevarki *فرب حامل فقه ليس بفقيه الحديث* Peygamber kelâmının sonunda böyle bir "el-hadis" kelimesi geldiği için, Goldziherce bu kelâm *بفقيه الحديث* haline gelmiş, bir yığın yanlış izahlara yol açılmıştır.

(Die Zahiriten, 172).

İkinci misal, islâmî kaynaklarda gördüğü ibâreleri sathî şekilde değerlendirmesinin yol açtığı fecî yanlışlardan olacaktır:

Goldziher, gerçekten değerli olan ve henüz bir benzeri de yazılmamış bulunan *Muhammedanische Studien*'inin 1. cildinin ilk bölümünde, İslâmın emirlerine karşı müşrik Arab muhîtinin gösterdiği şiddetli direniş mevzûunu işlerken, namaz ibâdetini ele almakta ve müşriklerin bu dini vazifeye karşı

gösterdikleri soğukluğu, Câhiliyye tatbikâtında böyle bir müessesenin bulunmuyor olmasına bağlamakta, "salât" ıstılâhının hıristiyanlıktan alınma gayr-ı arab bir kelime oluşunun da bunun delillerinden olduğunu ileri sürmekte, namazın kabûlüne karşı muhîtin gösterdiği direnmeyi ve namaz kılanlara karşı yapılmış küçük düşürücü muâmeleyi anlatırken, damdan düşercesine şu rivayeti koymaktadır. İbn Dureyd'den (ö. 321/933) nakledildiğine göre, Sahâbî Amr ibn Sâbit, farz olan namazı hiçbir vakit kılmadığı halde, Peygamberce şehid mertebesinde görülmüş, cennette makam sâhibi olmuştur.

Büyük âlîmin, hiçbir izahsız naklettiği bu haberi okuyan kimsenin aklına gelen ilk şey ne olur, hâ demek ki, der, İslâm'da namazsız da cennetlik olunabiliyormuş, Evet, olunabilir ama Goldziher'in hiç temas etmediği bir şekilde. Bu büyük âlim, elinden hiç düşürmediği kaynaklarından olan Ibn Hişâm'ın verdiği bilgiyi aktarmak dürüstlüğüne gösterseydi, okuyucu daha 1889'da hakikatı öğrenmiş olacaktı.

Gerçek kısaca şudur:

Birgün Sahâbî Ebû Hureyre, etrafındakilere sorar :

حدثوني اخبروني عن رجل دخل الجنة لم يصل قط 'Hiç namaz kılmadığı halde cennete giren birisini biliyorsanız, söyleyin bana". Dinleyenler böyle birisini tanımadıklarını söyleyince, Ebû Hureyre mezkur Sahâbinin ismini vermiştir. Gerçekten de bu Ensârî Sahâbî, Uhud harbi esnâsında müslüman saflarına katılmış, harbde ağır yaralanmış ve vefat etmiştir. Tabiatıyla daha kılacağı namazın vakti bile gelmiş değildir. Hz. Peygamber onun durumunu öğrendiklerindendir ki : انه لمن اهل الجنة : dir buyurmuşlardır (Bk. Ibn Hişâm, II, 90; Usdu'l-Gâbe IV, 202; Isâbe IV, 608-).

Goldziher, diyelim ki bu rivayeti atladı, fakat aynı kaynakta kendi ırkdaşlarıyla ilgili benzer bir vak'ayı nasıl görmemezlikten gelebilirdi? Onu da kısaca nakledeyim:

Hayber kalelerinden birisinin kuşatılması sırasında, Esved isimli bir çoban, o kaledeki bir yahûdînin sürüsünü ücreti mukâbilinde güdüvermektedir. Hz. Peygamberle karşılaşınca, müslüman olmak istediğini, fakat emânetindeki koyunları ne yapacağını bilmediğini söyler. Hz. Peygamberin verdiği tâlimat üzerine, çoban, sürüyü kaleye doğru kovalar ve sâhibine ulaştırır, daha sonra müslümanlarla birlikte döğüşmek üzere kaleye doğru ilerler. Ne çâreki, kaleden atılan bir taşla şehid düşmüştür. Ibn Ishak, işbu rivayeti verdikten sonra şu ibâreyi kullanmaktadır:

وما صلى لله صلاة قط (İbn Hişâm II, 345).

Şarkiyatçıların şeyhî sayılan bu büyük âlimin ilmi değerini anlatacak misallerin sonuncusunu, onun Batıda hâlâ tek olarak gösterildiği sâhadan, hadis târihinden vereceğim.

Goldziher, 1907'de, "Had'ın İslamdaki mevki"ne dâir mühim bir makâle yazmıştır. Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisinin XIX. sayısında (1973) tercemesi çıktı. Bu incelemesinde, başta Sahâbîler olmak üzere, hadis rivayetini çok ciddî tutanların bulunduğunu, noksanlık fazlalık yaparım, yanlış nakilde bulunurum korkusu ile, Hz. Peygamberden duydukları sözleri bile nakilden çekindiklerini misalleriyle anlatır. Buraya kadarı doğrudur. Bundan sonra âlimimiz, bu çekingenliğin bir başka sebebi olarak da hadisin bilinmesinin istenmemesini, hem de Hz. Ömer'den misal vererek ileri sürmektedir ki, işte bu düpedüz yalandır. Gûyâ bu büyük halife, giriştiği bir teşebbüsü engelleyici bulduğu için, bir hadisin herkesçe bilinmesini arzu etmişlermiş.

Dayandığı kaynağa bakıyorsunuz, hâdise hiç te onun söylediği gibi değil. Hz. Ömer, bilindiği gibi, kendi devrinde Medîne Mescidi cemâati almaz hâle gelince gerekli istimlaklerde bulunarak onu genişletmek istemiştir. Alınması gereken evlerden birisi, Peygamberin Amcası Abbâs'a âiddir. Ömer ona, şu üç tekliften birisini kabul et, der: ya hazineden bedeli neyse alacak, yahud bir başka yerde kendisine ev yaptırılacak, veya müslüman kardeşleri için hibe edecek. Abbâs bu tekliflerin hiçbirini kabul etmeyince, Ömer sebebini sorar. Abbâs, Ubeyy ibn (Kâ'b'dan öğrendiği bir hadise dayanmaktadır. Bu hadiste Hz. Davud'un başından geçmiş benzer bir vak'a anlatılmakta, rızası olmadan kimsenin malının elinden alınmayacağı ortaya çıkmaktadır. Hadis doğru ise, kendi teşebbüsü akim kalacağını bildiği için, Halife tahkik ihtiyacını duyar. Ubeyy'den başka şahidler olup olmadığını araştırır. Ve görür ki, Hz. Peygamberden bu hadisi başka duyanlar da vardır. Ömer Ubeyy'i yanına çağırır, ona: "Vallahi seni yanlış hadis naklediyorsun diye ithâm ediyordum değilim, fakat bu hadisin Hz. Peygamberden *zâhir olmasını kerih buldum* (İbn Sa'd, IV, 1/13-14). Bilindiği gibi, Abbas, hakkının teslim edildiğini görünce evini hibe etmiştir.

Burada Goldziher'i yanıltan, Hz. Ömer'in hadisler karşısında aldığı durumu dikkate almaksızın ibâreye sathî mânâ vermiş olmasıdır.

ولكني كرهت ان يكون الحديث عن رسول الله (ص) ظاهرة ibâresini onun gibi anlamaya imkân yoktur. Ömer'in burada: "Bu hadisi herkesin bilip te benim bilmiyor olmam canımı sıktı" demek istediği gâyet açıktır. "Zâhir" demek, ekseriyetçe "mâlûm" demektir. Nitekim, Hz. Ömer'in, müsâfirin izin alması ile ilgili benzer bir hadis tahkiki amelîyyesinden bahseden rivayeti, meselâ Buhârî, şu bâb başlığı ile kaydetmektedir: (96. I'tisâm, 22/VIII, 157)

باب الحجّة على من قال ان احكام النبي (ص) كانت ظاهرة وما كان يغيب بعضهم
عن مشاهد النبي (ص)

Burada geçen: ای للناس لا تخفى الا على النادر كانت ظاهرة
şeklinde açıklamaktadır (Fethu'l-Bârî, XIII, 248).

Şimdi, ikinci büyük islamoloğumuza geçiyorum. Waardenburg'un: "L'islam dans le Miroir de L'Occident" isimli değerli eserinin beş büyüklerinden birisi olan C. Snouck HURGRONJE'ye.

1857'de doğan bu geleceğin büyük âlimi, Hollandalı bir pastörün oğludur. 1878'de Teoloji Fakültesini bitirdiğinde, kilise hizmetine geçmeyip İslamolojiyi tercih etti. 1880'de "Haccın menşei" konulu doktorasını verdi. Goldziher'le temas kurdu, sâmi dillerin büyük âlimi Nöldeke ile çalışmak üzere Strasbourg'a gitti. Dönüşünde devlet hizmetine geçti. 1884'te Arabistan seyâhatine çıktı. Abdulğaffar ismiyle müslümanlaştı. Mekke'de mücavir yaşadı ve oraların dünyada ilk fotoğraflarını çeken o oldu. Türk kaymakamın İstanbul'dan aldığı ânî bir emirle Mekke'den çıkarıldı. 1889'da Koloniler Bakanlığının hizmetine geçti. Uzak Şarktaki müslümanların idâresinde hükûmetine yardımcı oldu. Oralarda da kendisini müslüman gösterdi. 1906'da Leiden'e döndü. Müslüman ülkelere gönderilecek memurların yetiştirilmesinde vazife aldı. 1903'de İstanbul'da jöntürk inkılâbını takib eder. Devletinin müslüman politikasını çizmekte berdevamdır, 1936'da vefat etmiştir. Neşriyatı 225 civarındadır. Makâlelerinin ekserisi 6 cildlik Verspreid Geschriften ismiyle yayınlanmıştır.

Bu çok kısa girişten sonra asıl konumuza geçip, Batıda otorite olan bu âlimin bizim kaynaklarımızı anlama derecesinin ne olduğunu bir misalle anlatmaya çalışacağım.

Hurgronje, 1889 senesinde yazdığı bir makâlede (Revue de l'Histoire des Religions, c. 20, s. 64-90), İslâm ve Peygamberi hakkında Avrupa dillerinde yazılmış eserlerin ekseriyetinin değerden mahrum olduğunu, halbuki Oriyantalizmin pek çok noktada büyük gelişmeler kaydettiğini söylemekte, 7 sene sonra, aynı dergide, Sawas Pâşa'nın İslâm Hukuku kitabını tenkid için yazdığı bir diğer makalede (c. 37, s. 1-22, 174-203), ilk teşhisinde bir değişme görülmediğine işâret ettikten sonra, mevzûlariyle ilgili bibliyografiden bîhaber kimselerin yarım yamalak arabçalarıyla islâm hukuku sâhasında inciler döktürdüklerini söylemekte, ve bunlara L. W. van den Berg'i misal vermektedir. İşbu zât, cehaletine bakmadan, 1883 senesinde İslâm Hukuku ile ilgili küçük bir kitab neşretmiş, müteâkiben *Minhâcu't-Tâlibin* (1882-1884) ve *Fethu'l-Karib'i* 1885) arabça metin ve fransızca tercemeleriyle birlikte yayınlamıştır.

Hurgronje daha sonra, islâm hukuku üzerinde konuşabilmek için gerekli gördüğü şartları sayıyor, orijinal vesikalara bizzat başvurma imkânında olmayanlara faydalı olmak gâyesiyle hulâsa bilgiler veriyor ve ekliyor: bunlar aynı zamanda Sawas Paşa'nın eserinin en iyi tenkidi olacaktır.

Burada Hurgronje, İslâm Hukukunun, Kitâb, Sünnet, icma ve kıyas şeklindeki 4 temelini sırasıyla anlatmaya geçmekte, Kur'anda hukûkî ahkâmın pek az yer işgal etmesine rağmen, onun tek hukuk kaynağı sayılmak istendiğini, başka hukuk kaynaklarına baş vurmada çok tereddüt gösterildiğini, hadîs külliyyatına dayanarak ileri sürmekte ve şöyle devam etmektedir: "Bu görüşe destek olabilecek pek çok delil arasından sâdece birisini zikredeceğim, Peygamberin vedâ hutbesinin en eski metninde tek otorite olarak Kitâbullah gösterilmiştir. Peygamberin sünneti 'ibaresi ancak pek sonraları buna eklenmiş, müteâkıben de bunun yerine, Sîîler; 'âilem, sülâlem' sözlerini koymuşlardır. İlk zamanlar öyle kimseler vardı ki, bunlar, Peygamberin kendiliğinden kanunlar koyarak, Allah kelâmını tamamlama salâhiyetinde olmadığını, O'nun ancak tebliğle mükellef olduğunu iddiâ ediyorlardı. Aynı çerçevede olarak Halife Ömer, Kur'ândan başka otorite kabul etmediği için methediliyor, Ali ise, yabancı menşeli bazı hukûkî metinleri Kur'âna eklemiş olmakla ayıblanıyordu..." (s. 3).

Böylece devam etmekte olan bu uzun makâlenin muhteviyatı konumuz olmadığı için, tercemeyi uzatmıyacak, ve yukarıda söylediklerinden sâdece Hz. Ömer ile ilgili ve Buhârî'nin Sahih'inden Arabça aslında verdiği ibâreye temas etmekle yetineceğim.

İbâresini orijinaliyle naklediyorum :

"Dans les mêmes cercles on louait le khalife Omar de n'accepter d'autre autorité que le Qoran (wakâna waqqafan 'inda kitâb allâhi)". Tekrarlıyayım, gûyâ Hz. Ömer, Kur'ândan başka otorite kabul etmezmiş, delili de Buhârîdeki bu sözmüş.

Hemen belirtelim ki; Hurgronje'nin bu iddiasının gerçeğe en ufak ilgisi yoktur. Hâdiseyi Onun dayandığı kaynaktan bir de biz anlatacak olursak, bu ilmi ile müftehir koca müsteşrikin hakikatları nasıl çarpıtıldığı açıkça görülecektir.

Hz. Ömer'in, müşâvereye son derece önem veren bir halife olduğu cümlelerin mâlûmudur. Genciyle yaşlısıyla ilim erbâbını meclisinden eksik etmezdi. El-Hurr ibn Kays da Ömer'in genç müşâvirlerinden birisiydi. Müellefe-i Kulûbdan bir zât, Üveyne ibn Hısn, bu genç âlimin amcası idi. Ne zamandır Hâlifenin huzuruna çıkmak istiyor, fakat celâdetinden çekinip bir türlü buna cesaret edemiyordu. Anlaşılan, üzerinden atamadığı câhilî kabalığının başına iş açmasından korkuyordu.

Birgün, genç yeğeni Hurr'u aracı kılarak Ömer'den randevu kopardı. Daha huzura girer girmez Koca Halifeye söylediği söze kulak verelim :

Ey Hattâ-
bin oğlu, vallahi bize pek birşey verdiğin yok, aramızda adâletle de hükmetmiyorsun". Adâlet timsâli Halîfenin bu hitab karşısında kalkıp adamı sille tokat etmesine meydan vermemek için genç müşâviri araya giriyor ve:

يا امير المؤمنين ان الله تعالى قال لنبيه صلى الله عليه وسلم : خذ العفو
وامر بالصرف و اعرض عن الجاهلين (٧ . الاعراف ١٩٩) وان هذا من
الجاهلين

"Ey Mü'minlerin Emîri, Cenâb-ı Hak Peygamberine hitâben: affet, iyiliği emret, câhillerden yüz çevir, buyurmuyor mu? İşte (bizim amca olacak) bu da câhillerden biri" diyor.

Bu sahneyi nakleden râvimiz, şimdi bakın ne demiştir :

فوالله ما تجاوزها عمر حين تلاها عليه ، وكان وقافا عند كتاب الله

Vallahî Ömer bu âyeti işitince, daha ileri gitmedi, çünkü Allahın Kitâbına toz kondurmazdı. (Bk. Buhârî, 65. Tefsir; 98. İ'tisâm, 28).

Eski kuşak Batılı islamologların islâmî kaynakları değerlendirme seviyelerine dair verdiğim bu misalleri burada bitirip yenilerine geçmeden önce hatıra gelebileceğini tahmin ettiğim bir suâle dokunmak istiyorum. Peki, Avrupalı âlimler bizim kültürümüzü böyle harman ederken, acabâ bizimkiler ne yapıyorlardı? denebilir. Cevabı daha önce Ahmet Muhammed Şakir merhum vermişti: uyuyorlardı. Arada bir uyanıp, acaba âhir zaman geldi mi, Deccal zuhur etti mi? diye soruyor, İstanbul'un fethedileceği günü göz-lüyorlardı. İstanbul daha nasıl fethedilecek deyip sözlerimi fantezi saymı-yasınız. İşte delili :

Asrımızın ilk yarısı Mısır âlimlerinden Reşid Rızâ'nın (ö. 1935) 1926 se-nesinde yazdığı Menar isimli tefsirde (c. IX, s. 447), 7. A'râf sûresinin 187. âyetiyle ilgili olarak verdiği tafsilât meyânında, İstanbul'un müslümanlar tarafından fethini kıyâmet alâmetlerinden sayan bazı hadîsimsi sözleri kay-
detmekte ve şöyle demektedir :

قال شيخ شيوخنا العلامة شيخ محمود النشابة : "معناه ان العرب يفتحونها
من اشقياء الترك" ولم يكن الشيخ من اهل السياسة . . . وكان مسلمو الترك يحملون
الإحاديث على فتح السلطان محمد لها ، ولكنها صريحة في ان فتحها يتلوه
في عهد مشهور الدجال . . .

"Hocalarımızın hocası allâme Mahmud en-Neşşâbe şöyle ded: "İstanbul fethini kıyâmet alâmeti gösteren hadisin" mânâsı Arapların orayı Türk eşkiyasından feth edeceği demektir. " Reşid Rızâ kendi fikrini de söylüyor: Şeyh ehl-i siyasetten değildi... Müslüman Türkler bu hadislerin Sultan Mehmed'in fethiyle gerçekleştiğini söylerler amma, hadisler sarihtir...

Bu beyanlar karşısında müstemlekecilğin islâm ülkelerine nasıl hâkim olabildiğine şaşmamak gerekecektir. Her ne ise, biz konumuzu günümüze getirerek sözümüzü bağliyalım.

İçinde bulunduğumuz yıllarda Batı hadisçiliğinde, görebildiğim kadariyle, manzara, bir duraklama devrinin geçirilmekte olduğudur. İslâm Hukûkunun hadis kaynakları mevzûunda Joseph SCHAT (1902-1969) ile, *Juifs et Musulmans selon le Hadis*'inde Georges VAJDA (1908-1981), üstadları Goldziher'in tâkibçileridir. İngiltere'de James ROBSON (d. 1890), daha ziyade hadisin teknik konularıyla meşguldür. 1953'te, ingilizce tercemesiyle birlikte tenkidli basımını yaptıkları Hâkim-i Neysâbûrî'nin (ö. 405/1014) el-Medhal'ini görmüş bulunmaktayım. Bu hizmetini şükranla karşılamakla beraber, metin tahkikinin pek yeterli olmadığını söylemeden geçemeyeceğim. Bu neşirden alacağım bir örnek, bazan bir tek kelimenin bile, araştırmacıları nasıl yanlış hükümlere götürebileceğini göstermesi bakımından mühimdir. Metnin 29. sayfasındaki haber şudur:

... قال ابن أبي المهدى الا ترى ما يقول لي هذا؟ يعني مقاتلا ، قال ان شئت وضعت لك احاديث في القياس ، قال قلت : لا حاجة لي فيها .

Baş tarafındaki yanlış düzelterek hülâsa edeyim: Halife Mehdi, vezirine diyor ki, Mukâtil kendisine istediği takdirde kıyâs hakkında hadisler uydurabileceğini söylemiş, kendisi, bunlara ihtiyacım yok, demiş.

Şimdi bu metni doğru kabul eden araştırmacı, islam hukuk tarihinde kıyas hakkında uydurulmuş hadisleri düşünmekte haklı değildir? Nevarki metin bizi yanıltmaktadır. Rivayetin temel kelimesi ROBSON'un okuduğu şekilde "Kıyas" değil "Abbâs"tır. Yâni bahis konusu olan isim, Abbasîlerin atası Hz. Abbâs'tır. Kaldiki müellif Hâkim, bu haberi, "hükümdarlar için hadis uyduranlar" bölümünde zikretmektedir. Ayrıca sayın muhakkik Ibn Hacer'in *Tehzîbu't-Tehzîbine* bakabilmiş olsaydı (X, 283), bu mâzur görülemeyecek hatadan kurtulmuş olurdu.

Metin tahkikinin her kişinin harcı olmadığını, tahkikli metin olmadan da sâlim ilmî neticeye ulaşlamıyacağını, bu vesîle ile, belirtmekte fayda vardır.

Tebliğimizin son Batılı hadisçisine sıra gelmiş bulunuyor: Muasır fransız hadisçisi Gérard LECOMTE'tan bahsetmek istiyorum.

Klasikleşmiş kaynakların anlaşılmasında, mütehasıs kimselerce yapılmış şerh ve tercemelerin okuyucuyu ne derece rahatlatacağını söylemeye bilmem lüzum var mıdır. İşte bu düşünceyledir ki, İbn Kuteybe üzerinde derinlemesine meşgul olmuş bir Fransız âliminin neşrettiği *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*'in Fransızca tercemesini ele alınca bayağı heyecan duymuş, gıpta etmişim. Ne yazık ki, baskının dış mükemmeliyetinin içeride o derecede sağlanamamış olmasından üzüntü duymakta gecikmedim. Bu hayal sukûtu müşkil metinlerin tevliid ettiği bir durum olsaydı, insan bir derece teselli bulabilirdi. Ne çare ki muhterem Fransız hadisçi en basit sayılabilecek Arabça ibârelerin tercemelerinde dikkatlerini lutfetmemiş bulunuyorlar. Teşhisime iştirak edeceğinizi; aşağıdaki misaller herhalde gösterecektir:

I.

... فان ابا هريرة صحب رسول الله (ص) نحوا من ثلاث سنين و اكثر الرواية عنه و عمر بعده نحوا من خمسين سنة ، و كانت وفاته سنة تسع و خمسين .

Bu basit ibârenin mânası meğer ne kadar zormuş! “Ebû Hureyre Hz. Peygamberle üç sene kadar birlikte oldu. Ondan çokça rivayette bulundu. Peygamberden sonra bir elli sene daha yaşadı. Vefatı sene: 59'dur”.

Şimdi GERARD LECOMTE'un metni ne hale getirdiğine bakalım:

“Abu Hurayra fut le Compagnon du Prophète environ trois ans, et la plus grande partie de la Tradition est passée par son canal. (Il fut le Compagnon de) Umar environ cinquante ans, et mourut en 59/679”.

(*Le Traité des Divergences du Hadit d'Ibn Qutayba*, Damas, 1962, s. 44.)

Metindeki Ummira kelimesini, aynı şekilde yazıldığından dolayı, mütercim Hz. Ömer zannetmiş, Ebû Hureyre'nin Hz. Ömerle elli sene arkadaşlık edemeyeceğini de düşünemediği için, tercemeyi içinden çıkılmaz hâle getirmiş bulunmaktadır.

II. İbn Kuteybe, Ehl-i Re'ye tahsis ettiği bölümde, onların, şeyhlerinin görüşlerini hadislerden önce aldıklarını, meselâ Ebû Hanife'nin, hadisi bırakıp hocası İbrahim Nahaf'nin görüşüne uyduğunu ileri sürmektedir, şöylece:

فقال (ابو-نيفة) : دعنا من هذا ، حدثنا حماد عن ابراهيم انه قال : عليه
الكفاة

Mütercimimiz, belki fıkıh bilgisinin yetersizliğinden de cesaret alarak, Nahaf'ye âid olan görüşü Hz. Peygambere aktarıvermiş bulunmaktadır:

“Abû Hanife s'écria lors:-Laisse-nous tranquilles avec cela:i'ai entendu

Hammad dire (d'après Ibrahim) que le Prophète avait déclaré: "Il est tenu de la kaffâra!" (s. 58).

"... Ben (İbrahim'den naklen) Hammad'ı, Peygamberin şöyle beyanda bulunduğunu söylerken işittim..."

Sayın fransız oriyantalistinin bir ikiye inhisar etmeyen kayıdsızlık örneklerini bir üçüncüsü ile bitirmek istiyorum:

III. Kaderiyyenin meşhûr zâhid imâmı Amr ibn Ubeyd'in, yine kendi devrinin şöhretli muhaddis-fakihleri Abdullah ibn Avn, Eyyub Sahtiyânî, Yûnus ibn Ubeyd ve Suleyman et-Teymî hakkında: "Bunlar bir takım pisler, ruhsuz ölülerdir" dediği bazı kaynaklarda nakledilmektedir. İbn Kuteybe, bu ağır hükme verdiği cevap da şöyle konuşmaktadır:

وهؤلاء الأربعة الذين ذكروهم غرة أهل زمانهم في العلم والفقہ

Yâni "onun zikrettiği bu dört zat, kendi devirlerinin ilimde, fıkihta... en gözde zâtlarıdır".

Bahsi geçen bu âlimler 2. hicrî asrın ortalarında, yâni İbn Kuteybe'nin doğumundan en az yarım asır önce vefat etmiş oldukları halde, mütercimimizden öğrenmekteyiz ki, bunlar İbn Kuteybe'nin muâsırlarıdır:

"Abû Muhammed dit: or les quatre personnages cités sont l'élite de nos contemporains en ce qui touche la Science, le fiqh..." (s. 95).

.....

Bizce işin esef verici diğer bir yanı, Dimeşk gibi bir İslâm ülkesinde, arabça-fransızca bilenlerin bol olduğu bir merkezde, böyle bir tercemenin kontrol ettirilmeden bastırılmış olmasıdır. İnşallah ikinci baskısında eser mûtemed hale getirilecektir.

Sözlerimi bitirirken şu hususu belirtmeliyim ki, bu kadar tenkidden sonra, ifadelerimden asla, bizim Batı islamolojisine ihtiyacımız yoktur, gibi bir kanâat inşallah çıkmamıştır. Günümüz müslüman araştırmacılarının, kendi kültür kaynaklarını değerlendirirken, pek çok sahada Batıların çalışmalarına hâlâ muhtac oldukları bilnen bir gerçektir. Meselâ arkeolojik araştırmalara henüz imkân bulamamış müslüman araştırmacılar, 89. Fecr/6-8 âyetlerinin târihî değerini, Savignac, Horsfield ve Caskel'in incelemelerini okumadan nasıl takdir edemeyeceklerse, Isnâd'ın müslümanlara has bir görüş olduğunu da, onun Hind, Yahûdî ve Hıristiyan edebî tarihindeki yerinden bahseden Horovitz tedkiklerinin bilmeden selâhiyetle müdâfaa edemeyeceklerdir.

Hikmet Müslümanın yitiğidir, nerede bulursa alır. Doğulu olsun, Batılı olsun, bütün hikmet sâhiblerine şükranlarımızı ifâde ederek, huzurlarınızdan saygıyla ayrılıyorum.